

Разам з гэтым рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу спрыяюць камунікатыўныя паводзіны настаўніка ў час навучання; перавага маўленча-камунікатыўных практыкаванняў з мэтай засваення граматычнай формы і яе функцыі ў маўленні; распрацоўка творчых заданняў, якія прадугледжваюць стварэнне выказванняў у працэсе суразмоўніцтва ў розных сферах сацыяльнага жыцця; сітуацыйнасць навучання як сродак стымулявання маўленчай дзейнасці і развіцця маўленчых уменняў; індывідуалізацыя навучання як сродак стварэння матывацыі і актыўнасці.

Такім чынам, у рэальных сацыякультурных умовах прагматычны ўзровень моўнай асобы вызначаецца ў якасці дамінуючага. У сувязі з гэтым фарміраванне кампетэнтнай асобы, якая дасканала валодае мовай і можа рэалізаваць свой маўленчы патэнцыял у розных сферах суразмоўніцтва ў адпаведнасці з сацыяльна прынятымі і культурнымі нормамі, становіцца прыярытэтнай задачай у сістэме навучання. Таму на кожным этапе навучання ў адпаведнасці з патрабаваннямі кампетэнтнаснага падыходу неабходна канкрэтызаваць адукацыйныя задачы, дасягненне якіх паспрыяла б авалоданню беларускай мовай у дзеянні і фарміраванню камунікатыўна-кампетэнтнай двухмоўнай асобы.

Літаратура

1. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» для V–VII класаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://adu.by/ru/homepage/obrazovatelnyj-protses-2019-2020-uchebnyj-god/>.
2. Образовательный стандарт среднего образования, утв. Постановлением Министерства образования Республики Беларусь от 26.12.2018 № 125 [Электронный ресурс]. – Рэжым доступу: <https://adu.by/images/2019/01/obr-standarty-ob-sred-obrazovaniya>.

М.А. Нікалаенка (Віцебск)

ПАКАЛЕННЕ “НУЛЯВЫХ”: ПОГЛЯД НА КЛАСІКА

Чаму гэты артыкул прысвечаны вялікаму беларускаму пісьменніку? А таму, што я нарадзіўся ў Віцебску, а з ім цесна звязаны Якуб Колас. Яго імя – у назве Нацыянальнага акадэмічнага драматычнага тэатра, па яго творах коласаўцы ладзяць спектаклі (апошні з іх – “Сымон-музыка” – сёлета пастаўлены мастацкім кіраўніком Міхасём Краснабаевым). Мы ж хочам прапанаваць наш погляд на міжпакаленчую спадчыну беларускіх творцаў, якая будзе выходзіць і развіваць асобу, яе якасці і адносіны да нацыянальна-культурнага жыцця розных эпох Беларусі.

Нам здаецца, што погляд пакалення так званых “нулявых” можа быць цікавы па розных прычынах. Па-першае, змена лексічнага складу мовы (а мы будзем параўноўваць яе, як і наступныя аспекты, з перыядам васьмідзясятых гадоў дваццатага стагоддзя); па-другое, погляды на

сацыякультурныя і літаратурнаўчыя зместы. Культурнае развіццё нашых вучняў (студэнтаў) толькі тады будзе якасным, калі ключавыя словы, якія абазначаюць найважнейшыя рэаліі і паняцці духоўнай культуры, будуць вывучацца ў сувязі з гісторыяй беларускага народа, таму што развіццё народа і мовы дапамагае растлумачыць прыроду культуры, узаемасувязь духоўнасці і паводзін народа, прасачыць сістэму ўяўленняў пра свет, паняццяў, жыццёвых устаноў, правілаў, законаў, па якіх жыве народ. Вывучэнне культурна-гістарычных сфер мовы дазваляе прасачыць дыялектыку паняццяў, катэгорый, самога асяроддзя, якое фарміруе духоўнасць і эмацыйны вопыт народа.

У гэтай сувязі вельмі важна паказаць, як духоўныя каштоўнасці ўплываюць на асобу, фарміруюць погляд на свет, на чалавека, на літаратуру. Духоўныя каштоўнасці ў сваю чаргу падзяляюцца на агульначалавечыя, нацыянальныя, сямейныя і індывідуальна-асобныя.

Да агульначалавечых каштоўнасцей адносяцца ўсе шэдэўры сусветнага мастацтва, устойлівыя нормы маральнасці (любоў і павага, сумленнасць, міласэрнасць, мудрасць, прыгажосць душы і інш.); да нацыянальных каштоўнасцей адносіцца ўсё тое, што займае найважнейшае месца ў жыцці народа: для беларускага народа – Сафійскі сабор у Полацку, Крыж Еўфрасінні Полацкай, дзейнасць Ф. Скарыны, творчасць Я. Коласа, Я. Купалы, В. Быкава, У. Караткевіча і інш. Такім чынам, нацыянальныя духоўныя каштоўнасці – гэта ўсё тое, з чаго складваецца культура (спадчына) таго ці іншага народа.

Для каштоўнаснай прасторы пакалення “нулявых” у сэнсе адносін да творчасці класіка беларускай літаратуры намі былі вызначаны наступныя прыярытэтныя змястоўныя напрамкі:

– каштоўнасны – веданне рэальных працэсаў культуратворчай дзейнасці людзей, стварэнне сацыяльных, духоўна-маральных і мастацкіх каштоўнасцей на аснове пісьмовых крыніц, з дапамогай якіх перадаецца калектыўная памяць чалавецтва, сукупнасць перададзеных з пакалення ў пакаленне ведаў, уменняў, традыцый і каштоўнасцей;

– нарматыўна-рэгулятыўны – авалоданне базіснымі элементамі духоўна-маральнай культуры (звычаі, норавы, законы – нарматыўная сістэма культуры);

– напрамак, у аснове якога ляжыць мастацкая культура (мастацтва як сацыякультурны феномен) – пазнанне разнастайных мастацкіх каштоўнасцей творчай дзейнасці (святы, рытуалы, абрады; творчая дзейнасць у сферах літаратуры, жывапісу, музыкі і інш.) на аснове азнаямлення з прадуктамі творчай дзейнасці людзей розных эпох, а таксама сродкаў масавай камунікацыі, якія фарміруюць гуманістычныя ўяўленні з дапамогай звароту да агульначалавечых каштоўнасцей мастацкай культуры і, як вынік, адкрываюць магчымасць арганізацыі ўнутрыкультурнага і міжкультурнага дыялогу [1, с. 36].

Далей мы пакажам на прыкладзе аналізу другаснага тэксту (сачынення да юбілею пісьменнікаў), па змесце якога бачна, што “каштоўнасці – гістарычна складзеныя абагульненыя ўяўленні людзей пра тыпы сваіх паводзін, якія ўзніклі ў выніку ацэначна-дзейнасных адносін да свету, якія ўтвараюць каштоўнасную карціну свету, замацаваную ў свядомасці прадстаўнікоў асобнага этнасу і зафіксаваную ў мове гэтага этнасу” [3, с. 26]. І прыкладам такой работы стане сачыненне віцебскага падлетка, якое захавалася ў аўтара артыкула, напісанае ў 1982 годзе (калі святкаваўся 100-гадовы юбілей з дня нараджэння Коласа і Купалы, Міністэрства асветы праводзіла конкурс сачыненняў пад назвай “Каб сонца над нашай Радзімай заззяла, і Колас нас клікаў, і клікаў Купала”). Важна, што работа над тэкстам, напісаным вучнем з Віцебска ў мінулае стагоддзе, не толькі прадэманструе новаму пакаленню погляд на актуальнасць і туую рэчаіснасць, але і дапаможа выказаць цяперашні погляд на літаратурную, асветніцкую, грамадскую дзейнасць волатаў беларускай літаратуры. Вось гэтая пераклічка пакаленняў і з’яўляецца, на наш погляд, дзейным працэсам фарміравання такіх кампетэнцый, як здольнасць вучыцца; самаразвіццё; праца з інфармацыяй; здольнасць жыць у шматкультурнаым грамадстве; камунікатыўная. Усе яны фарміруюцца і ўдасканалюцца ў працэсе сацыякультурнага развіцця навучэнцаў, а дзве апошнія можна суаднесці з культурна-моўнай кампетэнцыяй, якую В.М. Тэлія вызначае як «валоданне інтэрпрэтацыяй моўных знакаў у катэгорыях культурнага кода» [2, с. 12]. Чытаем гэтае сачыненне.

Каб сонца над нашай Радзімай заззяла, і Колас нас клікаў, і клікаў Купала

У дзесяцігадовым узросце я разам з бацькамі наведаў сталіцу Савецкай Беларусі горад Мінск. Трымаючыся за руку маці, я нясмела спыніўся ля велічнага помніка ў цэнтры горада, вакол якога было шмат кветак.

– Хто гэта?

І маці з нейкай урачыстасцю сказала:

– Гэта Янка Купала, беларускі паэт, які шукаў папараць-кветку ўсё жыццё, а знайшоў яе толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Мяне ўсхвалявалі і зацікавілі гэтыя словы, і я рашыў, што абавязкова буду чытаць яго кнігі. Потым я пачуў і пра Якуба Коласа. А калі ў трэцім класе разгарнуў падручнік беларускай мовы, я шукаў у ім знаёмыя імёны. Мая першая настаўніца сустракалася з Я. Купалам. Яна з захапленнем расказвала пра гэтага сціплага і шчырага чалавека, як ён чытаў свае вершы “Хлопчык і лётчык”, “Алеся”, “Арлянтам”. І мне здавалася, што гэтыя вершы пра мяне і маіх аднагодкаў, пра наш шчаслівы лёс у Краіне Саветаў.

Кожны школьны дзень я сутыкаюся з літаратурай свайго народа. І не таму, што кожны дзень у нас урокі беларускай літаратуры. Проста побач з нашым класам знаходзіцца кабінет беларускай мовы і літаратуры. Сярод кніжных паліц, стэндаў, вітрын я кожны раз бачу на сцяне два партрэты, даўно знаёмыя мне. У гэтым годзе неак міжволі яшчэ больш скіроўваеш увагу на іх, бо па рашэнні ЮНЕСКА 1982 год абвешчаны годам Янкі Купалы і Якуба Коласа. І гэта вельмі прыемна, бо Я. Купала і Я. Колас – мае любімыя беларускія пісьменнікі. Калі чытаю іх творы, то бачу родны край, працавіты беларускі народ, які хацеў “людзьмі звацца”.

Шмат зрабілі Купала і Колас. На барацьбу за вызваленне, да лепшай будучыні клікалі іх вершы.

Дакастрычніцкая Беларусь. Цяжкі, галодны, бяспраўны лёс беларускага мужыка. І вось у гэтыя гады, як набат, гучаць палымяныя радкі пісьменнікаў. 15 мая 1905 года з'яўляецца верш Купалы “Мужык”, у якім гаворыцца аб цяжкай долі беларускага сялянства. Саха селяніна карміла свет, а ён сам заставаўся галодным, зняваным, гаротным. Аднак паэт паказаў не толькі прыніжанасць свайго героя: купалаўскі мужык заяўляў аб сваёй чалавечай годнасці: “Я буду жыць! – бо я мужык”. У гэтым вершы Купала сцвярджае павагу да простага чалавека – мужыка, які гатовы змагацца за права звацца чалавекам. А ў 1909 годзе друкуецца верш Якуба Коласа, які таксама названы “Мужык”. Свайго мужыка Колас паказвае свабодалюбівым чалавекам, які і скардзіцца на сваю долю, але галоўнае ў яго словах – не скарга, а пачуццё непакоры, незадаволенасці сваім становішчам. Мужык разумее, што толькі шляхам барацьбы можна здабыць сабе свабоду і шчасце. І мне зразумела, чаму так любяць мужыка абодва пісьменнікі. Шмат давялося падарожнічаць па роднаму краю ў пошуках працы, шмат прыйшлося змяніць месц, і ўсюды яны бачылі, чым жыве беларускі селянін.

Суровыя жыццёвыя “ўніверсітэты”, глыбокі душэўны вопыт былі чутны ўжо ў першых творах. Але ў іх было і другое – непакінутая вера ў моц народа, у яго творчыя магчымасці і светлае будучае. Дакастрычніцкая творчасць Купалы і Коласа – мастацкая энцыклапедыя жыцця беларускага сялянства. Пачатковыя яе старонкі разгарнула перада мной “Жалейка” Купалы і “Песні жалбы” Коласа. Зборнік Купалы выйшаў у 1908 годзе ў Пецярбургу. Калі я прачытаў вершы з гэтага зборніка, то зразумеў, што аб ім можна было сказаць радкамі аднаго з вершаў: “Гэта крык, што жыве Беларусь”. Гэты крык Купала паказвае праз чыстую і багатую, сапраўды беларускую мову, праз бядняцка-сялянскі змест у сэнсе настрою, вобразаў, думак. Кніга зрабіла вялікае ўражанне на беларусаў. Народ адчуў, як сонца жывой, сапраўднай паэзіі заглянула ў ваконца цёмнай, беднай, але вялікай хаты беларускага народа.

“Песні жалбы”... Назва гэтай кнігі гаворыць сама за сябе. Калі яна выйшла ў свет і трапіла да чытача, яе аўтар сядзеў за кратамі мінскага астрога. Па-рознаму ведалі яшчэ тады Я. Коласа, але пасля друку кнігі ўсе заўважылі, што яна параўдзіва адлюстроўвае жыццё беларускага народа, вялікую любоў аўтара да сваёй бацькаўшчыны. Гэта былі не сузіральныя вершы. Паэт выступаў ад імя пакрыўджанага, забітага горам селяніна, добра ведаючы яго душу. Гэта быў ужо голас не толькі зняволенага, але і вольналюбцы, барацьбіта. І Купала, і Колас сваімі кнігамі будзілі ў беларусаў веру ў будучыню. “Жалейка” і “Песні жалбы” сапраўды закраналі жывыя струны народнай душы. З самых першых сваіх вершаў і кніг пісьменнікі сталі песнярамі народнай долі.

Але зборнік “Шляхам жыцця” па праву лічыцца вяршыняй творчасці Янкі Купалы дакастрычніцкага перыяду. У ім шырока адлюстраваны мары і імкненні працоўнага беларускага сялянства, выкліканыя новым рэвалюцыйным уздымам. Заклікі да гуртавання рэвалюцыйных сіл, да барацьбы з царызмам займаюць у зборніку асноўнае месца. Купала стварыў абагульнены вобраз Беларусі, які найбольш ярка праступае ў вершы “Маладая Беларусь”:

*Падымайся з нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі;
Занімай, Беларусь, маладая мая,
Свой пачэсны пасад між народамі.*

І вось 1917 год. Вялікая Кастрычніцкая сацыялістычная рэвалюцыя ўскалыхнула сэрца паэтаў новым творчым уздымам. Збылося тое, за што змагаліся Купалавы і Коласавы песні. Кастрычнік даў народу волю і права быць гаспадаром на сваёй роднай зямлі. Беларусы сталі “людзьмі звацца”. Беларуска нацыянальная гордасць і сіла была ўзведзена вялікай партыяй Леніна ў стан нашай беларускай нацыянальнай дзяржавы – Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі. Песняры прывіталі Кастрычнік усхваляванымі радкамі многіх вершаў: “Вялікаму Кастрычніку”, “Маладым паэтам”,

“Да працы” і іншых. Паэты славiлі май, вясновую радасць, радасць росквіту. Iх вершы былі пра разлеглыя, без меж, палі, якія будзіць сваім гоманам працавіты трактар; пра рабфакаўца – сына сяла, што да свiтання хiліць чубатую галаву над кнiгаю, мараць яны пабачыць зямлю ў сонечным шчасці; пра жанчыну, што вуліцай iдзе не ў царкву, а ў школу змагаць векавую цемру, пра радасць, што бурапеніць новымі песнямі і справамі. “Я адплаціў народу, чым моц мая магла: зваў з путаў на свабоду, зваў з цемры да святла,” – гэтымі словамі верша Я. Купалы “За ўсё” можна гаварыць аб вялікай сіле паэзіі Купалы, таксама і Коласа ў гады мiрнага будаўніцтва, будаўніцтва сацыялістычнай рэспублікі.

Паэты заўсёды заставаліся разам са сваім народам – у шчаслівы мiрны час і ў ліхую гадзiну, якой з’явілася для савецкіх людзей Вялікая Айчынная вайна. Шмат савецкіх пісьменнікаў сваім палымяным словам выкрывалі звярыную сутнасць фашызму, даносячы да шырокіх народных мас мужную споведзь франтоў, радасць першых перамог над ворагам. Сярод іх былі і Янка Купала, Якуб Колас. Абодва пісьменнікі жывуць у гэты час не ў Беларусі, а далёка за яе межамі, але палымяныя патрыёты аддаюць усе свае сілы і талент справе барацьбы з ворагам. На старонках газет з’яўляюцца вершы, якія клікалі на барацьбу за вызваленне Радзімы. На беларускай зямлі, дзе палала полымя партызанскай барацьбы, вершы “Беларускім партызанам”, “Зноў чакаюць нас шчасце і свабода” завучваліся на памяць, друкаваліся ў шматлікіх падпольных газетах і лістоўках. Яны дапамагалі жыць і змагацца, ісці да перамогі. Купала клікаў бiць разбойнікаў, дзе толькі можна бiць, гнаць прэч з нашай зямлі:

*Партызаны, партызаны, –
Беларускія сыны!*

*За няволю, за кайданы
Рэжце гітлераў паганых,
Каб не ўскрэслі век яны.*

У вершах і выступленнях паэт раскрывае ўсенародны характар барацьбы з ворагам, масавы гераізм народа, мужнасць і стойкасць арміі і партызан. Гневам поўніцца сэрца Коласа, калі ён пачынае думаць пра разбураныя гарады і сёлы, пра кроў і здзекі на зямлі Беларусі. У адным з вершаў Колас, звяртаючыся да люстэрка сумлення, піша:

*Запытай ты сябе, чалавеча:
Што зрабіў для айчыны, ці многа?
І які ўзяў цяжар ты на плечы,
Каб наблізіць наш час перамогі?*

З далёкага Ташкента радыёхвалі даносілі да лясоў Беларусі мужны, поўны гневу і нянавісці да ворага голас паэта:

*Зямля, мая маці,
Радзіма мая ты:
Гарой настаім за цябе.
Варожыя раці
Вампіраў праклятых
Змяцём у святой барацьбе.*

Непахісная вера ў перамогу гучала ў вершах “Абаронцам роднай зямлі”, “Народу-барацьбіту”, “Адпомсцім”. І гэтыя былі вершы-заклікі, вершы барацьбы. І яны дапамаглі перамагчы, зноў здабыць свабоду і шчасце. Не суджана было Я. Купалу дачакацца радаснага Дня Перамогі, дажыць да той пары, калі Савецкая Армія вызваліла яго родную зямлю ад фашысцкай нечысці, калі з руін і папялішчаў зноў узнялася квітнеючым садам Беларусь.

Сёння, маючы развітую беларускую літаратуру, мы з гонарам гаворым пра тых, хто стаяў ля яе вытокаў, хто праславіў народ сваёй песняй. І ўспамінаем імёны Купалы

і Коласа – бессмяротных песняроў народнай долі. Загартаванае на барыкадах трох рэвалюцый, слова Купалы і Коласа абвясціла цэламу свету перамогу абрабаванага народа над сваімі прыгнятальнікамі. Нялёгкімі шляхамі станаўлення маладой Беларусі прайшлі яе першыя песняры Янка Купала і Якуб Колас. Ім было суджана стаць першапраходцамі новай беларускай літаратуры, ствараць яе і ўздымаць да вышынь высокага майстэрства. Ад песні жалбы – да песні-закліку змагацца за лепшую долю і ад яе – да песні, якая ўслаўляе заваёвы і здабыткі сацыялістычнай Радзімы – вось этапы, якія адлюстроўваюць дасягненні народа ў творчасці народных паэтаў. Назаўсёды ў маё жыццё ўвайшлі купалаўскія Гусяр, Бандароўна і Паўлінка, коласаўскія Міхал і Сымон-музыка, дзед Талаш і Андрэй Лабановіч. Песні, што склалі Купала і Колас, выклікалі да жыцця, натхнілі новае пакаленне паэтаў, якія панеслі сваё палымянае слова па дарогах сучаснасці, каб праўдзіва і натхнёна расказаць аб родным краі, яго мужным, працавітым, шчодрым народзе.

І зараз лунае над светам чароўная песня Купалы і Коласа, што ўвабрала ў сябе сілу і прыгажосць беларускай зямлі!”

Віды аналізу каштоўнаснай характарыстыкі гэтага тэксту з боку лінгвістычнага і літаратуразнаўчага падыходаў у гэтым выпадку могуць быць рознабаковымі. Прывядзём некалькі прыкладаў. 1. Адзначым у тэксце моўныя адзінкі, якія называюцца онімамі. Як яны характарызуюць эпоху, у часы якой напісана сачыненне? 2. Якія творы пісьменнікаў можна сёння ўключыць у тэкст сучаснага студэнта, які пісаў бы конкурсную работу да юбілею пісьменнікаў? А якія не былі б уключаны і чаму? 3. Адну з частак тэксту ператварыць у дыялог з аўтарам (ці сачынення, ці паэта). 4. Ёсць паняцце “цёмныя месцы тэксту”, ці лакуны. Вызначыць такія месцы, якія не зразумелы сённяшнім студэнтам (вучням). Правесці даследчую работу па запаўненні такіх лакун. 5. Адзначыць ключавыя словы ў сачыненні, якія ўказваюць на каштоўнасці эпохі. Ці памяняліся яны ў цяперашні час? Даць разгорнутыя паняцці гэтым каштоўнасцям. 7. Сабраць аргументы “за” і “супраць” для правядзення дыскусіі па наступнай тэме: “Розныя пакаленні, а якія каштоўнасці звязваюць ці супрацьпастаўляюць іх?”. 8. Напісаць сачыненне на тэму “Якуб Колас ад пакалення да пакалення”.

Безумоўна, гэта не выніковы пералік відаў аналізу пры рабоце з матэрыяламі мінулых гадоў. І якімі будуць падыходы, што прэзентуюць культурна-моўныя пласты развіцця нацыянальнай мовы і літаратуры, рэгіянальныя культурныя сувязі ў сузор’і нацыянальнай культуры, залежыць ад пастаяннага звароту да новых аспектаў у аналізе тэксту.

Літаратура

1. Николаенко, С.В. Теория и практика социокультурного развития учащихся 5-11 классов: национально-культурный содержательный аспект в контексте обучения русскому языку / С.В. Николаенко. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2015. – 252 с.

2. Телия, В.Н. Живое наследие культуры в лексикографическом формате «Толково-культурологического словаря фразеологизмов современного русского языка» / В.Н. Телия // Проблемы русской лексикографии. – М.: РАН, 2004. – С. 102–105.

3. Усачева, А.Н. Лингвистические параметры концепта «Состояние здоровья» в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук / А.Н. Усачева; Волгоград. гос. пед. ун-т. – Волгоград, 2002. – 17 с.